

Interpretation of Rumanian neuter by the number system of Gustave Guillaume

Interprétation du neutre roumain par le système guillaumien du nombre

Interpretarea neutrului românesc prin sistemul guillaumian al numărului

Romana TIMOC-BARDY

Aix-Marseille Université – France

Département de roumain, CAER EA 854

E-mail: romana_bardy@yahoo.fr

Abstract

This contribution proposes an explanation of Rumanian neuter – a result of the interference of gender and number – by the dynamics of these categories in Gustave Guillaume's vision. Psychomechanics of language, essentially operative, helps us to understand the main fact needing explanation: why and by which mechanisms masculine nouns change their gender to feminine in their plural? The explanation of this phenomenon involves mainly several analogous systems as: internal plural / external plural, minor animate / major animate, construction of word, conception (imaginary) of space.

Résumé

L'article propose l'explication du neutre roumain – résultat de l'interférence du genre et du nombre – selon la dynamique de ces catégories dans la vision de Gustave Guillaume. La perspective psychomécanique, opérative par essence, nous aide à identifier et à comprendre le fait de base sous-jacent qui demande explication : pourquoi, et à travers quels mécanismes, certains substantifs masculins deviennent-ils féminins au pluriel ? L'explication de ce phénomène implique principalement plusieurs systèmes nominaux parallèles (analogues), tels que: pluralité interne / pluralité externe, animé mineur / animé majeur, construction du mot, conception (imaginaire) de l'espace.

Rezumat

Articolul propune explicarea neutrului românesc – rezultat al interferenței categoriei genului cu cea a numărului – pe baza dinamicii acestor categorii în viziunea lui Gustave Guillaume. Perspectiva psihomecanică, prin esență operativă, ne ajută să identificăm și să punem în lumină faptul de bază ce se cere elucidat: de ce și prin ce mecanisme unele substantive masculine devin feminine la plural? Explicația fenomenului implică cu precădere mai multe sisteme nominale paralele (analoage), ca: pluralitate internă / pluralitate externă, animat minor / animat major, construirea cuvântului, conceperea (imaginarul) spațiului.

Key-words: *Neuter, internal plural, interference between gender and number, psychomechanics, comparative linguistics of Romance languages, Gustave Guillaume*

Mots-clés: *neutre, pluriel interne, interférence genre/nombre, psychomécanique du langage, systématique comparée des langues romanes, Gustave Guillaume*

Cuvinte-cheie: *neutru, plural intern, interferență gen/număr, psihomecanica limbajului, sistematica comparată a limbilor romanice, Gustave Guillaume*

Să reamintim pentru început că, în secolul al XX-lea (și nu numai), problemele morfologice, semantice, sintactice puse de neutrul românesc au fost subiecte de cercetare predilecte pentru mulți lingviști români și străini. Ele au fost amplu tratate și se oglindesc într-o abundentă literatură de specialitate. După cum se știe, neutrele alcătuiesc o clasă foarte numeroasă de substantive care se caracterizează printr-un singular masculin, opus unui plural feminin și constituie o trăsătură tipică a limbii române, deși fenomenul există și în alte limbi.

Din discuțiile purtate nu a lipsit polemica : poate această clasă să fie considerată un al treilea gen, de vreme ce ea se constituie din combinarea masculinului și a femininului ? Unii lingviști au preferat să folosească termenul « ambigen », în timp ce gramatica Academiei continuă să vorbească despre clasa neutrelor. Argumentele prezentate s-au situat atât la nivel semantic cât și la nivel morfologic și sintactic.

Nu vom discuta aici aceste opinii. Dorim numai să arătăm, în mod succint, la dimensiunile unui articol, rezultatele la care am ajuns în înțelegerea acestui fenomen prin metoda psihomecanicii limbajului [1].

Să începem prin a releva că, în propoziție, nu recunoaștem neutrele, din pricină că ele se confundă cu masculinele, dacă figurează la singular, și cu femininele, dacă figurează la plural. Pentru a declara că un substantiv este neutru, este deci nevoie să părăsim planul sintagmatic al propoziției, și să trecem în cel paradigmatic, enumerând cele două numere. Tradiția gramaticală românească declară genul astfel : un an /doi ani = masculin, o casă/două case = feminin, un bilet /două bilete = neutru. Cu alte cuvinte, pentru a putea stabili că un substantiv este neutru, este necesar să constatăm înainte că, morfologic, el este... ambigen !

De fapt niciunul din acești doi termeni nu este întrutotul adecvat. În concepția gramaticală statică din gramatica tradițională și structurală, care vorbesc de opoziții, *ambigen* trimite la cele două genuri (masculin și feminin), dar nu sugerează vreo legătură logică, lingvistică sau cognitivă între ele. *Neutru* corespunde conținutului semantic, această clasă fiind alcătuită dintr-o imensă majoritate de inanimate și doar din câteva animate, ca : termeni generici (*animal, mamifer*), nume colective (*popor, partid, neam, cârd*) etc. Pe plan gramatical, *neutru* are însă gravul defect de a sugera un al treilea gen cu caracteristici morfologice proprii, un al treilea tip de paradigmă, cu alte cuvinte un adevărat neutru, precum cel din latină, din germană, sau din limbile slave, spre exemplu, limbi în care și alte părți de vorbire care se acordă cu substantivul (de pildă, adjectivul) posedă această a treia paradigmă. Ceea ce nu este cazul în limba română. În rândurile ce urmează, vom folosi însă uneori termenul *neutru*, pentru că el este totuși consacrat în gramatica românească și pentru că ceea ce ne interesează aici nu e atât terminologia, ci felul în care, și motivele pentru care se produce faptul de limbă pe care îl observăm.

Unul din parametrii fundamentali ai psihomecanicii limbajului este postulatul caracterului dinamic, operativ, invizibil, dar logic necesar și deductibil, al proceselor care au loc în mintea umană în timpul realizării oricărui fapt lingvistic. În această optică, categoriile gramaticale nu sunt alcătuite din opoziții, ci din succesiuni de poziții, a căror ordine poate fi în general dedusă de către un cercetător atent la semnificantul lingvistic. Categoriile care intră în interferență în cazul neutrului, genul și numărul, fac parte fiecare din sistemul său propriu, sistem dinamic pentru că este creat prin dinamismul pe care se situează pozițiile și pentru că, într-o limbă dată, aceste dinamisme sunt interceptate în actul de limbaj, după criteriile limbii în cauză.

Vom începe prin expunerea sistemului guillaumian al numărului și nu prin cel al genului. De ce ? Pluralul este rezultatul operațiunii de pluralizare. Ori, observăm că schimbarea de gen (masculin la feminin) apare tocmai în cursul pluralizării. Schimbarea de gen este prin urmare legată de pluralizare, depinde de aceasta.

Sistemul numărului în psihomecanica limbajului

Singularul și pluralul sunt două noțiuni opuse dar inseparabil legate : concepem singularul prin opoziție cu pluralul și pluralul prin opoziție cu singularul. Relația strânsă dintre acești doi poli se realizează printr-o mișcare neîntreruptă de la unul la celălalt, în așa fel încât apropierea de unul – pluralul – înseamnă implicit îndepărtarea de celălalt – singularul – și *vice versa*.

Construirea mentală a singularului și a pluralului, ca fapt aparținând lingvisticii generale – altfel spus, sistemul numărului – se realizează în doi timpi. Luând ca punct de plecare imensa pluralitate universală, pluralitate nedeterminată, mintea noastră reduce progresiv conținutul acesteia până când obține singularul numeric. Apoi, într-un al doilea timp, depășind singularul, mintea se îndreaptă din nou spre plural, un plural acum nelimitat, spre care tinde înmulțind la infinit singularul obținut.

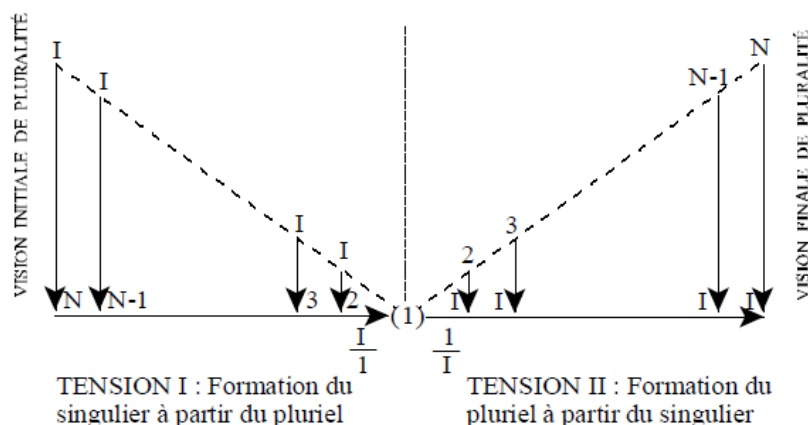
Primul din aceste cinetisme – tensiunea I, creatoare a singularului – este o mișcare de închidere, de reducere cantitativă ; a doua – tensiunea II, creatoare a pluralului – reprezintă o mișcare contrară : cu formă de deschidere, ea merge de la strâmt spre larg, de la puțin la mult. Mișcarea a doua (SINGULAR → PLURAL) este replica perfectă a primei (PLURAL → SINGULAR). Cu toate acestea, mișcarea a doua nu se suprapune peste prima, pentru că o astfel de suprapunere – care, dacă s-ar produce, ar anula *ipso facto* prima mișcare – este imposibilă, datorită caracterului ireversibil al timpului operativ [2]. Aceste două dinamisme, pe care le simbolizăm – ca pe o imagine spațială – prin tensorul binar de mai jos, reprezintă de fapt o succesiune de operațiuni ce au loc *în timp* și în care elementele dobândite se acumulează. Ca și cum prima mișcare ar continua dincolo de ea însăși.

Ordonarea celor două tensiuni de-a lungul timpului operativ are drept consecință faptul că pluralul realizat în tensiunea II nu este de aceeași natură cu cel din tensiunea I. Universul la care se ajunge nu este acela de la care s-a pornit.

Pluralul obținut în tensiunea II – pluralul « adevărat », numit *plural extern* – are caracterul unei înmulțiri aritmetice a unității obținute anterior (singularul numeric). Această înmulțire convine în mod firesc mișcării din tensiunea II, expansiune neîngrădită. De unde și impresia de omogenitate pe care o dă acest tip de plural.

Tensiunea I este, din contră, o mișcare anti-extensivă, care are în perspectivă singularul. Imaginea pe care o dă este aceea a unei pluralizări aflate în interiorul unei forme unice (unui înveliș unic) care se strâmtează din ce în ce mai mult – pe măsură ce mișcarea se apropie de singular – până ce nu mai conține decât două, și, în sfârșit, un singur element. Această pluralitate – numită *internă* – implică inerent o contradicție de natură mecanică, pentru că este contrariată de înaintarea spre singular, înaintare nepotrivită cu pluralitatea, îngrădită de strâmtarea progresivă a « formei învelitoare » care se opune extinderii, și care o duce în cele din urmă la anulare.

Iată schema relației operative plural-singular-plural după Gustave Guillaume [3]:

După G. Guillaume, este foarte probabil că tocmai datorită caracterului contradictoriu, eterogen, al tensiunii I, limbile indoeuropene moderne au abandonat în general în mare măsură pluralul intern (de tip trial, dual etc.) caracteristic stadiilor arhaice, preferând pluralul extern, omogen, din tensiunea a doua. Altfel spus, motivele dispariției pluralității interne sunt de natură psihomecanică. Cu toate acestea, pluralul intern nu a dispărut total din limbi, el continuând să trăiască ca relicvă, sub alte forme, una din acestea fiind tocmai pluralul neutrelor românești (cf. *infra*).

În actul de limbaj care construiește discursul, aceste mișcări sunt interceptate într-un punct anume, punct aflat la distanță mai mare sau mai mică de începutul sau de sfârșitul lor. Sunt astfel obținute valorile „statice” de singular și de plural pe care le constatăm la nivelul frazelor. Nu numai pluralul ci și singularul se poate obține în ambele tensiuni. Cu alte cuvinte, nu numai pluralul este dublu, ci și singularul : singularul S_{-1} , ultima poziție a tensiunii I (un singur element rămas în înveliș), și singularul S_1 , prima poziție a tensiunii II. Un singular „absolut” este psihic imposibil, din cauză că ar avea întindere nulă. Dubla poziție a singularului, sau, dacă vrem, „lărgimea” singularului, pusă în lumină de Guillaume, este un fenomen de gândire capital, pe care, după cum vom vedea, logica constructivă a limbii române l-a folosit în mod predilect.

Construirea cuvântului și categoria genului

Abordăm genul în legătură cu construirea cuvântului, în cazul nostru, a substantivului. Orice substantiv rezultă din două operațiuni de gândire succesive, de forma tensorului binar întâlnit mai sus [4]. Prima, de natură „materială”, numită ideație noțională sau lexigeneză, este o operație de particularizare, de discernere a ideii (noțiunii) potrivite, căutate în ansamblul vast al ideilor (noțiunilor) pe care le putem concepe, și care creează semantemul (sensul cuvântului). Pentru a avea însă un substantiv, semantemul trebuie „pus în formă”, ceea ce se realizează prin operațiunea a doua, morfogeneza, operațiune de generalizare care „varsă” particularul obținut în universal, adică în formele generale de gândire pe care le numim părți de vorbire. În schemă :

La baza edificiului formal al substantivului se află *Persoana*, persoană formală, numită și *cardinală* [5], care nu are o expresie a ei proprie, dar este, din punct de vedere logic, deductibilă, și chiar obligatorie. Ea transpare ca persoană a treia, cea prin care se reia orice substantiv. Pe ea se grefează categoriile nominale : genul, numărul, cazul și extensivitatea [6].

Structura substantivului, de tipul sens + formă, este deosebit de clară în limba latină unde forma finală, reprezentată prin flexiune (gen, număr, caz) este foarte bogată. În cursul evoluției de la latină la limbile romanice – franceza fiind cea mai evoluată dintre ele din acest punct de vedere – constatăm reducerea morfologiei finale concomitent cu fenomenul deflexivității [7], care duce la antepunerea categoriilor morfologice sub formă de cuvânt separat. Astfel, în franceză, aproape toată morfologia este azi antepusă, nemairămânând în substantiv decât – parțial – genul. Cazul a fost abandonat încă din Evul Mediu, iar numărul se exprimă prin articol sau alți predeterminanți, desinența de plural *-s* existând doar grafic : *le garçon* → *les garçons*. Italiana, cu toate că are articol antepus, păstrează încă o parte din morfologia postpusă, precum și claritatea structurii sens + formă : într-un cuvânt ca *ragazzo*, vocala finală *-o* semnifică genul masculin și numărul singular, accentul tonic pe silaba *-ga-* indică sfârșitul părții semantice a cuvântului, iar geminata *-zz-* întărește « frontiera » acesteia cu partea morfologică (desinența *-o*). Româna a păstrat morfologie finală, dar a complexificat mult structura substantivului, introducând în partea lui semantică, sub accent, alternanțe vocalice cu rol morfologic în exprimarea genului și a numărului : *socru* → *soacră*, *os* → *oase*. Acestea constituie un element important pentru înțelegerea morfologiei neutrelor.

Care este ordinea pozițiilor în reprezentarea mentală a genurilor? Acordând o mare atenție semnificativului lingvistic în punctele cheie ale morfologiei, G. Guillaume a semnalat, cu privire la sistemul numărului, afinitatea singularului feminin cu pluralul neutrelor în limbile indo-europene, arătând că singularul S_{-1} nu mai există în limbile din care pluralitatea internă a dispărut, dar că această poziție sistematică « a jucat, în epoca veche, în construirea limbilor indoeuropene, un rol important și de mare interes » [8]. Afinitatea dintre singularul feminin și pluralul neutrelor este clar indicată de desinența lor comună *-a*, trăsătură a limbii latine dar și a altor limbi indoeuropene,

precum limbile slave, până azi. Limbile romanice aduc indirect o confirmare a acestei afinități morfologice, prin faptul că singularul unor substantive feminine are ca etimon un neutru plural latin, uneori cu sens colectiv : (lat.) *gaudium* → pl. *gaudia* > (fr.) *joie*, (it.) *gioia* ; (lat.) *folium* → pl. *folia* > (fr.) *feuille*, (it.) *foglia*; (lat.) *rapum* → pl. *rapa* > (it.) *rapa*, (fr.) *rave* ; (lat.) *pirum* → (pl.) *pira* > (r.v.) *peară* > *pară*, (it., esp, cat., port.) *pera*. În latina vulgară, mai ales târzie, s-a răspândit un mare număr de dublete, de tipul neutru singular / neutru plural, unele din ele ajungând până la limbile romanice sub forma singular masculin / singular feminin, uneori cu sensuri diferențiate pentru cele două elemente : (it.) *foglio/foglia*, (fr. v.) *fuel / feuille* ; (lat.) *granum/grana* > (fr.) *grain/graine*, (it., esp.) *grano/grana* etc. În lingvistica romanică s-a invocat, pentru explicarea provenienței femininului singular de la pluralul neutru, „confuzia” produsă între cele două forme latine, cauzată de desinența comună *-a*, cu toate că ele aparțineau unor genuri și numere diferite. Această explicație nu este satisfăcătoare. Ne putem întreba, spre exemplu : cum se face că această „confuzie” nu s-a produs mai devreme în istoria limbii latine ? De ce limbile slave „tolerează” și azi această omonimie ? Constatăm deci, în acest caz, că soluția propusă de psihomecanică, postulând analogia de poziție, în timpul operativ, a singularului feminin cu ultima poziție a pluralității interne de tensiune I (neutru plural), fiecare în sistemul său propriu și inconștientă pentru locutori, conferă o mult mai mare profunzime explicativă.

Această analogie apare clar și în italiană, unde un anumit număr de substantive masculine (circa treizeci) au plural dublu : masculin (în *-i*) și feminin, în *-a*, vocala *a* fiind îndeobște caracteristica femininului singular : *muro* (r. zid) → pl. *muri/mura*, *osso* (r. os) → *ossi/ossa*, *braccio* (r. braț) → pl. *bracci/braccia*, *ginocchio* (r. genunchi) → *ginocchi/ginocchia*, *gomito* (r. cot) → *gomiti/gomita*, *membro* (r. membru) → *membri/membra*, *ciglio* (r. geană) → *cigli/ciglia*, *sopracciglio* (r. sprânceană) → *sopracigli/sopraciglia*, *urlo* (r. urlet) → *urli/urlo*, *grido* (r. strigăt) → *gridi/grida*, *strido* (r. strigăt) → *stridi/strida*, *calcagno* (r. călcâi) → *calcagni / calcagna* etc. Nu toate provin de la neutre latinești, pluralele în *-a* extinzându-se și la substantive cu etimon masculin. Principiul de funcționare a acestor plurale în italiană a fost explicat de A. Rocchetti pe baza sistemului guillaumian al numărului. Pluralele feminine în *-a* sunt de tip intern, cele masculine, în *-i*, de tip extern. La fiecare întrebare se produce « interferența mecanismului formal al numărului cu conținutul lexical al fiecărui cuvânt, și felul în care acest conținut lexical este conceput determină alegerea pluralului » [9]. Observăm analogia cu comportarea pluralilor duble din română (cf., *infra*, *corn*, *cot*), dar și principalele diferențe : româna are plurale interne „largi” (desinență de feminin plural), pe care le poate folosi ca pe un adevărat echivalent al pluralului extern ; italiana are plurale interne „strâmte” (desinență de singular), ce traduc mai accentuat ideea de unitate. Pe de altă parte, în timp ce româna, o dată ce a ales pluralul unui lexem în funcție de conținutul lui, îl și fixează în limbă – *coarne*, *corni*, *coate*, *coți* etc. sunt rezervate câte unui sens lexical –, italiana își rezervă mai multă libertate în mânăuirea lor, în așa fel încât, cel puțin pentru unele lexeme, este posibilă alegerea la nivelul construirii discursului, după viziunea locutorului : « O simplă impresie ajunge uneori pentru a impune un plural sau altul, și se poate întâmpla ca același obiect să fie conceput succesiv de către autor – sau de către locutor, în limba vorbită – ca un plural intern, apoi ca un plural extern, sau invers. » [10]

Putem însă menționa aici că, într-un stadiu mai vechi, și dialectul toscan a utilizat plurale feminine largi, în *-e* (cf., *membre*, *calcagne* la Dante), pe care ulterior italiana literară (bazată pe toscană) le-a abandonat. Aceste forme nu s-au limitat însă la toscană și sunt de altfel înregistrate de atlasele lingvistice și în epoca noastră. Se remarcă paralelismul strâns între formele italiene și cele românești : vechea ligură, *le osse*, *frute*, *legne* etc. / rom. *oase*, *fructe*, *lemne* ; vechea lombardă *brace*, *anelle*, *vestimente* etc. / rom. *brațe*, *inele*, *veștminte* ; vechea venețiană *le ose*, *legne*, *castelle* / rom. *oase*, *lemne*, *castele* [11]. După cum vedem, faptul de limbă românesc pe care îl analizăm nu este izolat, sau singular, în cadrul romanic.

Analogia dintre singularul femininului și ultima poziție a pluralității interne sugerează anterioritatea genului feminin față de masculin în timpul operativ. În română, această ipoteză se

confirmă clar în morfologia genului. Să observăm exprimarea genului și a numărului în tipul flexionar de mai jos ca să o putem apoi interpreta prin prisma construirii cuvântului :

M.	F.
Sg. <i>frumos / socru</i>	<i>frumoasă / soacră</i>
Pl. <i>frumoși / soci</i>	<i>frumoase / soacre</i>

Lingvistica românească a interpretat mult timp alternanțele *o/oa*, *e/ea* ca o diftongare condiționată a vocalelor *o* și *e* accentuate (*sec / seacă*, *negru / neagră*), indusă de prezența vocalelor *a*, *ă*, *e* din silaba următoare, diftongarea în *oa*, *ea* nefiind vreodată atestată înaintea unei vocale închise (*i*, *î*, *u*). Observația, exactă în sine, este întărită de generalitatea fenomenului, dar ea nu se poate susține decât parțial din punct de vedere fonetic. Din această cauză fenomenul a fost mult discutat, fără să se ajungă la o soluție definitivă [12]. Studii mai recente, ca acela de sub direcția lui I. Coteanu (p. 142) ajung la o concluzie ce concordă cu a noastră : adevărata problemă, în acest caz, se situează în planul morfologic, nu în cel fonetic. Prin urmare, în conformitate cu metoda analizei psihomecanice, am formulat o ipoteză : în substantivele și adjectivele feminine care prezintă la singular diftongii *ea*, *oa* în poziție paroxitonică (silaba penultimă), manifestarea morfologiei la sfârșitul părții semantice a cuvântului indică anticiparea genului feminin. Ceea ce înseamnă că, în structura acestor feminine, operațiunea a doua, de universalizare, ar începe mai devreme, înainte de terminarea particularizării. Cele două operațiuni se întrepătrund, adică se desfășoară în parte paralel : la terminarea părții semantice, morfologia a exprimat deja genul, prin inserarea vocalei feminine specifice *a*, inițial (în latină) desinențială, imediat după vocala accentuată, cu care va forma diftong. În acest caz, timbrul din silaba finală, închis la *ă*, se prezintă ca o „urmă” a genului, dar cu rolul principal de a indica numărul (*ă* singular, opus vocalelor *e*, *i* desinențe de plural).

În cazul masculinelor *frumos*, *socru*, nu intervine nicio variație vocalică internă. Morfologia este finală – *ŭ* în româna veche ; *ø* azi, pentru *frumos* ; *u* pentru *socru* –, ea nu intervine în partea semantică a cuvântului, ci după terminarea acesteia. În timpul construirii cuvântului *frumos*, cele două tensiuni nu se întrepătrund, ca în cazul femininului *frumoasă*. Putem deduce de aici că, în timpul operativ, interceptarea femininului *frumoasă* se face înaintea interceptării lui *frumos*, ceea ce ilustrează perfect dubla poziție de singular cu aplicare la gen postulată teoretic de Guillaume, pe care am menționat-o mai sus. Suprapunând cele două tensoare binare, al genului și al numărului, putem spune că singularul feminin de tipul *frumoasă*, *soacră*, *seacă*, *neagră* este interceptat în poziția S₋₁, iar masculinul corespunzător *frumos*, *socru*, *sec*, *negru* în poziția S₁. Pe această bază putem acum aborda construirea pluralului (pluralizarea) constatând că pluralul *frumoase* se construiește pornind de la singularul anticipat (intern) *frumoasă*, iar *frumoși* de la singularul neanticipat (extern) de tensiune II, *frumos*. Aparținând primei tensiuni, S₁ servește în mod firesc la formarea pluralilor morfologic interne, în timp ce S₁ este în afinitate cu pluralitatea externă. Dublul singular în interferență cu genul constituie în română o structură mentală extrem de puternică și mereu subiacentă, o adevărată bază a sistemului, în virtutea căreia neutrele de tipul *os* → pl. *oase* își formează pluralul nu de la poziția S₁ a singularului (*os*), ci, prin analogie cu femininele, de la « modelul » de singular anticipat S₋₁ pe care de fapt nu-l posedă în poziția lor proprie de singular. Funcționarea mecanismului celor două tipuri de plural este grăitoare și ușor de sesizat în cazul pluralilor duble feminin / masculin sau triple (mai multe desinențe ale neutrelor). Spre pildă *corn* (< lat. *cornu*) are pluralul intern feminin *coarne* pentru sensul „coarnele unui animal”, care corespunde unei viziuni de ansamblu, și pluralul masculin, extern, *corni* pentru sensul „instrumente de suflat” sau „corni de vânătoare”, care denumește obiecte individuale înmulțibile (1+1+1+1...). Omonimul *corn* (< lat. *cornus*, arbust) are și el, din aceleași motive (vedere multiplicativă), un plural de tip extern (masculin) : *corni*. Un caz similar este cel al lui *cot* (< lat. *cubitus*), cu pluralul intern *coate* (cele două coate, părți ale corpului), și cu pluralul extern *coți* pentru sensul multiplicativ : unitate de măsură.

Modelul morfologic menționat, bazat pe dualitatea poziției de singular, nu este însă rezervat doar neutrelor, ceea ce îi întărește și confirmă importanța. Îl urmează și femininele, de a căror forme nu ne putem însă ocupa aici în detaliu. Menționăm un singur exemplu, substantivul *roată* < (lat.)

rota. Pluralul intern, mai vechi, *roate*, a fost părăsit – ca al multor alte feminine similare – și înlocuit cu *roți*, plural extern, format de pe poziția S_1 (de la un **rot* teoretic posibil, dar inexistent), cu desinența *-i*, ambele caracteristice masculinelor (cf. *cot* → *coți*, *got* → *goți*, *nepot* → *nepoți*). *Roți* este astăzi pluralul curent al lui *roată*, în timp ce *roate* se mai menține doar în câteva expresii cu sens figurat : *a merge ca pe roate*, *a pune pe roate*, *a pune bețe în roate*. Remarcăm însă – fapt important – că aici *roate* corespunde imaginii de ansamblu a roților, de ale căror bună funcționare în grup depinde calitatea deplasării în spațiu, și, în consecință, este imposibil ca, în aceste expresii, să îl înlocuim cu *roți*, plural extern, multiplicativ.

Aceste exemple ne confirmă și faptul – capital – că sistemul unei limbi este numai în mică parte vizibil, constatabil, și că tocmai partea invizibilă subiacentă este cea care determină partea direct constatabilă, este sursa acesteia. Orice limbă, ca sistem de relații între elementele ei, are caracterul unei teorii ascunse, iar munca și datoria lingvistului constă în a descoperi această teorie. Pentru a realiza acest lucru este însă nevoie de o metodă de analiză adecvată. E ceea ce a intenționat să creeze Gustave Guillaume.

Pluralul feminin al neutrelor este deci un plural de tip intern, prin interferență între gen și număr. Când poziția S_{-1} nu poate fi invocată ca punct de plecare pentru operația pluralizării – pentru că se pornește de la S_1 –, trecerea la pluralul intern se face numai prin schimbarea genului (feminin), cu desinență specifică (*-e*, *-uri* : *garaj* → *garaje*, *tren* → *trenuri*), sau nu (*studiu* → *studii*) [13]. Și în acest din urmă caz, observarea pluralelor duble sau triple duce la concluzii similare cu cele de mai sus. Să mai observăm câteva plurale multiple, fără variație morfologică internă, la cuvintele : *argint*, *cap*, *membru*, *porumb*, *timp*, *zmeu*. Atunci când genul este motivat (+ animat), cuvântul rămâne, firește, masculin (*capi*, *membri*, *porumbi*, *zmei*). Inanimatele ce denumesc obiecte devin feminine (*capuri*, *zmeu*), dar cele al căror sens e în afinitate cu privirea externă (elemente numărabile, ca unitățile de măsură) rămân masculine (*arginți*, *timpi*). Trăsătura nonnumărabil antrenează plural eterogen, intern : *arginturi*, *porumburi*, *timpuri*, ca și perspectiva de ansamblu.

Pluralele multiple sunt situații privilegiate, ele fac posibile constatările ca cele de mai sus : afinitatea masculinului cu animatele și cu pluralul extern, omogen, și afinitatea femininului cu inanimatele și cu perspectiva de ansamblu. Dar ele sunt cu totul minoritare în raport cu marea masă a neutrelor cu un singur plural, feminin. Este bine cunoscut faptul că pluralul feminin al masculinelor (clasa neutrelor) a „invadat” morfologia limbii române, iar fenomenul este viu și în zilele noastre, neologismele sau împrumuturile având azi tot atâtea șanse de a dezvolta un plural intern câte șanse aveau odinioară cuvintele vechi, și după criteriile neschimbate. Calculele realizate în 1965 de E. Goga pe baza *Dicționarului limbii române moderne* (București, 1958) reflectă proporțiile fenomenului : pe un eșantion de 4366 substantive denumind inanimate, au fost găsite 2674 feminine, 1470 neutre și 222 masculine. Ceea ce înseamnă că, din 1692 singulare masculine (1470 + 222), numai 222 au avut acces la pluralul extern (și-au păstrat deci genul masculin și la plural), celelalte 1470 trecând în regimul de pluralitate internă.

Trecerea masculinelor la pluralitatea internă

Înainte de a aborda pluralizarea, să examinăm pe scurt categoriile nominale din punct de vedere lingvistic și cognitiv (lingvistico-cognitiv). Substantivul este o unitate spațială, adică incidentă spațiului, iar categoriile nominale prin care ni-l reprezentăm nu sunt de fapt decât reflectarea soluțiilor pe care limba a putut să le găsească pentru rezolvarea incidenței spațiale. De aceea, după Guillaume, categoriile nominale – gen, număr, extensivitate, și chiar construirea cuvântului – sunt solidare unele cu altele și au forma dublei mișcări a tensorului binar. Incidența numelui la spațiu este formulată astfel : « Trebuie să plasăm mintal substantivul în spațiul nemișcat, continuu, adiacritic, pentru a concepe întradevăr ce reprezintă în plan sistematic categoriile noastre de reprezentare. Ele sunt contraste între imaginea nominală și cea subiacentă a spațiului și într-un fel o mediere. Spațiul este imobil. Lucrurile pe care le punem în el sunt mobile și parțiale raportat la

el. Ele sunt cel mai adesea discontinue și în orice caz parțiale : ele nu îl acoperă în întregime, iar el este continuu. » [14]

Un substantiv ocupă loc în spațiu cu caracteristicile lui proprii de continuitate și de mobilitate. El apare fie continuu, nonnumărabil, fie discontinuu, numărabil. În continuu, unitatea coincide cu întregul, în discontinuu, unitatea este multiplicabilă. De aici, originea pluralului în limbi (și, mai târziu, cea a articolului, căci extensia nominală ține și ea de incidența la spațiu).

De asemenea, în spațiu, substantivul va apărea nemișcat (imobil), deci pasiv, nonputernic, inanimat. Sau mobil, deci activ, deci mai puternic decât cel nemișcat, adică animat. Din această veche sistematizare a genului, proprie indoeuropenei, latina mai păstra urme, în speță în adjectivele numite „cu două forme” : *forte / fortis*, din care primul se aplica inanimatelor, iar al doilea ansamblului animateelor, care ulterior s-a scindat în feminin și masculin. În cronologia rațională [15], ordinea este : inanimat, apoi animat, elementele dobândite pe parcurs însumându-se. Sciziunea animatului în animat minor (feminin) / animat major (masculin) s-a realizat printr-un mecanism de bază în construirea limbilor : aplicarea repetată a aceluiași procedeu pe rezultatul obținut înainte. Limba a aplicat din nou celui de al doilea timp al suitei imobil (inanimat) / mobil (animat) același criteriu al mobilității, introducând astfel o deosebire nouă, cea dintre două tipuri de mobilitate : interioară (femininul) / exterioară (masculinul). Această din urmă diferențiere are la bază o realitate mintală pe care Guillaume o definește ca pe un fapt primordial subiacent, ancorat în străfundurile spiritului uman : distincția loc interior / loc exterior, interiorul situându-se înaintea exteriorului în cronologia rațională. În sistemul genului, femininul, ca spațiu interior, este deci anterior masculinului, perceput ca spațiu exterior.

Sistemul genului are deci la bază diferența introdusă între două feluri de mobilitate : una de sursă internă, dar acționând în exterior prin mișcare, deplasare, activitate, volițiune (=masculinul), și o mobilitate de sursă internă operând în interior fără volițiune, ci ca mișcare vitală (=femininul). Fără îndoială că bazele ancestrale ale genurilor masculin / feminin ne sugerează sexele biologice, iar neutrul ne trimite la străvechi viziuni animiste. Dar aceste baze s-au estompat, arată Guillaume, pentru că finalitatea categoriei genului este alta : « nu s-a căutat niciodată anume să se exprime neutrul, masculinul sau femininul ci doar, și aproape exclusiv, să se rezolve problema, dificila problemă a incidenței numelui în spațiul imobil, continuu, adiacritic din limbile noastre. » [16] Genul a devenit astfel cu timpul un cadru pur formal în care „se varsă” obligatoriu orice semantază – pe care spiritul uman o discerne – pentru a deveni substantiv. Deja în latină, genurile masculin și feminin exprimau și ele inanimatul, cu toate că această limbă posedă un al treilea gen, neutrul, teoretic rezervat inanimatului.

După cum am văzut, în sistemul genului, femininul, gen intern, este construit prin același tip de dinamism – tensiunea I în formă de închidere – cu pluralul intern din sistemul numărului, care, înaintând spre singular, vizează anularea pluralității. Această analogie sistematică se reflectă pe planul formei, altfel spus, morfologia pluralului intern este comună cu cea a femininului. Tot atât de evidentă este și relația dintre genul masculin și pluralul extern, bazată pe analogia pozițiilor și a cinetismelor : tensiunea II, în expansiune neîngrădită. Una din consecințele importante ale acestui fapt este că numai pluralele masculinelor „au nevoie” să indice prin semnificații adecvate trecerea lor la pluralitatea internă. Prin pluralul feminin, masculinul semnalează că „refuză”, din anumite motive care îl rețin, îl împiedică, să se lase antrenat spre pluralitatea externă, care, în calitatea lui de masculin, i-ar reveni în mod firesc. La feminine, problema nu se pune în același mod, pentru că femininul este oricum un gen intern, prin urmare el nu are nevoie de un semnificant special pentru semnalarea pluralității interne și, dincolo de aceasta, a pluralității externe. Faptul că, la feminine, desinența *-e* este sincretică (plural intern / plural extern) este deci firesc, este în logica lucrurilor.

Criteriul determinant pentru trecerea masculinelor la pluralul intern este cel al Puterii (la *Puissance*), parametru de care logica limbii române „ține cont” în mod vădit. Entitățile înzestrate cu putere puțină sunt în primul rând inanimabilele, în afinitate firească cu numărul intern și sunt cele mai numeroase dintre „neutre”. Animatele, din contră, sunt puternice, tind spre sporirea puterii, au individualitate accentuată, de aceea nu trec la pluralul intern. Totuși, anumite semanteme, chiar

inanimate, datorită unor caracteristici în consonanță cu pluralul extern au acces la acesta (de exemplu, unitățile de măsură).

O excelentă dovadă a acestui lucru ne-o oferă și acordul adjectivelor cu mai multe substantive coordonate, de genuri diferite, acord care se realizează diferit, în funcție de numărul singular sau plural al substantivelor prezente și de caracterul animat sau inanimat al referenților. În cazul mai multor substantive la singular, pluralul este extern (masculin) pentru animate și intern (feminin) pentru inanimate. Spre pildă : *Mihai și Mariana sunt tineri, dar peretele și ușa sunt albe*. Au fost semnalate chiar plurale adjectivale feminine referitoare la două masculine : *ochiul și obrazul sunt neatînse*. Sunt acestea acorduri în sensul propriu al cuvântului ? Oricum, ele ne indică încă un lucru important : sub realitatea numită „pluralizare” se ascunde de fapt o înlănțuire de operațiuni cu caracter evaluativ. În cazul animatelor, puterea și privirea de tip extern ies învingătoare asupra eterogenității substantivelor. Inanimatele însă, datorită lipsei de putere și a eterogenității, nu reușesc să treacă de „prag” și rămân în pluralitatea internă, imanentă, trimitând la totalitatea obiectelor lumii, de unde femininul adjectivelor.

„Vărsarea” în pluralitate internă a animatelor cu sens generic și colectiv urmează și ea criteriul „puterii”. Privirea colectivă se află în afinitate cu pluralitatea internă, „mai mulți într-un înveliș unic”. Dar, dincolo de aceasta, trebuie să recunoaștem că colectivele și genericele ce denumesc nu ființe precise ci categorii de ființe (*animal, dobitoc, rumegător, crustaceu* etc.) sau grupuri de ființe (*neam, popor, partid, trib, norod, clan, stol, cârd, șeptel* etc.) implică lingvistic, fără îndoială, o scădere de putere. Numele precise de animale vii sau de plante nu sunt neutre, ceea ce înseamnă că, dacă o entitate vie este înzestrată cu individualitate proprie, ea are acces la pluralitatea externă. Ceea ce pare a fi „un prag” în logica limbii române. Genericele și colectivele de tipul celor amintite sunt proporțional extrem de reduse în clasa neutrelor, ceea ce face posibilă afirmația că pluralul intern (feminin) al masculinelor este esențialmente rezervat inanimatelor.

G. Guillaume a evocat natura evaluativă a operațiunii de pluralizare și faptul că ea produce implicit o scădere a parametrului „putere”, ilustrând între altele fenomenul cu exemple din limbi cu declinare bogată (latină, limbi slave, germană) [17], în care pluralul substantivelor prezintă sinapse de cazuri, inexistente la singular. După Guillaume, fenomenul se datorează faptului că, în timpul trecerii de la singular la plural, categoriile nominale « cad în adâncul memoriei » (trad. noastră) și aceasta pentru că obiectul pluralizării este semantemul și nu genul sau cazul acestuia. Prin urmare operațiunile de atribuire a genului și a cazului, ca și formele prin care ele se exprimă, trebuie refăcute. Această scădere a puterii de reprezentare indusă de pluralizare ar putea fi, credem, în cazul limbii române, cauza (sau una dintre cauzele) pentru care o serie întregă de semanteme a căror putere depășește cu prea puțin o anumită limită, nu reușesc să treacă pragul pluralității externe.

Concluzie

Pentru a putea interpreta fenomenul tradițional numit „neutru”, am aplicat, în paginile precedente, metoda lingvisticii teoretice, psihomecanice, etalând cele două categorii implicate, genul și numărul, pe timpul operativ subiacent al fiecăreia dintre ele, în strânsă legătură cu construirea substantivului. Aceasta a pus în lumină legăturile dintre aceste categorii, schimbarea de gen fiind subordonată pluralizării. Am dat atenția cuvenită semnificativului într-unul din punctele cheie ale morfologiei românești – introducerea vocalei *-a* purtătoare a genului în silaba tonică – în convingerea că, într-un astfel de punct, semnul lingvistic nu poate fi arbitrar [18]. Într-o limbă în care pluralitatea internă face parte din însăși structura substantivului, amploarea pe care o are fenomenul pluralelor feminine ale masculinelor este o consecință firească. Aceste plurale, fără a înceta de a fi interne, sunt însă „largi”, ceea ce face posibilă utilizarea lor ca „echivalente” ale pluralului extern.

Referințe

- [1] Într-un număr anterior al revistei *Studii de limbă și cultură* (vol. VIII, nr. 2, iunie 2012, p. 49-56), în articolul « Gustave Guillaume în limba română », am prezentat succint parametrii esențiali ai acestei metode de analiză lingvistică. Trimitem cititorul la aceste pagini.
- [2] Prin *timp operativ*, noțiune introdusă de Guillaume în analiza lingvistică, se înțeleg momentele succesive ale timpului care asigură realizarea unei operațiuni de gândire.
- [3] Această schemă bine cunoscută apare de multe ori în scrierile lui Guillaume, atât în lecții (*Leçons de linguistique*) cât și în articole (cf. *Langage et Science du Langage*, p. 169, 226).
- [4] Guillaume a demonstrat că cuvântul este o « sintaxă » și că construirea lui, cu diferențe de la o limbă la alta, are consecințe importante în toate domeniile limbii. *Tensorul binar* corespunde unui psihomecanism considerat de Guillaume fundamental, și care își are originea în capacitatea spiritului uman de a particulariza plecând de la general și de a generaliza plecând de la particular.
- [5] Persoana cardinală nu se opune niciunei alte persoane și nu trebuie confundată cu persoanele ordinale : *eu, tu, el, ea* etc.)
- [6] Termenul *extensivitate* se referă la întinderea, variabilă, a sferei semantice de aplicare a unei noțiuni în condițiile concrete ale discursului. Se exprimă prin articol și/sau prin alți determinanți.
- [7] G. Guillaume introduce acest termen « pentru a desemna fenomenul, constant în istoria limbilor indoeuropene, prin care, datorită evoluției morfologiilor sintetice spre morfologii analitice, unele morfeme flexionale (sau flexive), aglutinate la origine, s-au desolidarizat de suportul lor lexical pentru a forma un morfem liber, cu rolul de a exprima explicit relația gramaticală față de acest suport. Articolele, prepozițiile, pronumele personale subiect, de pildă, sunt, în numeroase limbi indoeuropene, morfeme « deflexive ». » (Neveu, s.v., [trad. noastră].)
- [8] *Langage et Science du Langage cit.*, p. 226 [trad. noastră].
- [9] Rocchetti A., « Les pluriels doubles de l'italien : une interférence de la sémantique et de la morphologie du nom », p. 59 [trad. noastră].
- [10] Rocchetti A., *id.*, *ibid.* [trad. noastră].
- [11] Cf. Rohlfs G, *Grammatica storica [...]*, vol. II, § 369.
- [12] Prezentarea argumentelor ar depăși dimensiunile acestui articol. Trimitem cititorul interesat la textul nostru din *Nom et verbe dans la langue roumaine [...]*, p. 53-58.
- [13] Pentru interpretarea morfologiei finale a neutrelor, cf. Timoc-Bardy R., « Système vocalique et sémiologie finale du nombre en roumain » și *Nom et verbe dans la langue roumaine [...]*, p. 124 – 161.
- [14] *Leçons de linguistique de Gustave Guillaume*, vol. 12, p. 115 [trad. noastră].
- [15] Cronologie cu caracter abstract, care se stabilește între idei și joacă un rol de mare importanță în structura limbilor.
- [16] Guillaume G., *Leçons de linguistique cit.*, vol. 12, *ibid.*
- [17] Guillaume G. *Leçons de linguistique cit.*, vol. 12, p. 89-91.
- [18] Este principiul « congruenței expresive », conform căruia semiologia revelează (semnifică) articulațiile sistematice.

Bibliografie selectivă

- Boone A. et Joly A., *Dictionnaire terminologique de la systématique du langage*. Deuxième édition revue, corrigée et augmentée par A. Joly, Paris, L'Harmattan, 2004.
- Coteanu I. (dir.), *Limba română contemporană. Fonetica, fonologia, morfologia*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1985.
- Douay C., Roulland D., *Les mots de Gustave Guillaume. Vocabulaire technique de la psychomécanique du langage*, Rennes, Presses Universitaires de Rennes, 1990.
- Goga E., « Situația genului neutru în limba română actuală », in *Omagiu lui A. Rosetti la 70 de ani*, București, Editura Academiei R.S.R., 1965, p. 307-310.
- Gramatica Limbii Române, I (Cuvântul)*, București, Editura Academiei române, 2005.

Guillaume G., *Leçons de linguistique de Gustave Guillaume publiées sous la direction de Roch Valin, Walter Hirtle et André Joly. Leçons des années 1938-1939*, [vol.] 12, Québec, Presses de l'Université Laval / Lille, Presses Universitaires de Lille, 1992.

Guillaume G., « Logique constructive interne du système des articles français », in *Langage et Science du Langage. Troisième édition*. Paris, Nizet / Québec, Presses de l'Université Laval, 1984, p. 167-183.

Manoliu-Manea M., « Din curiozitățile neutrlui românesc: colectivele animate », in *Sistemele limbii*, București, Editura Academiei, 1970, p. 183-192.

Moignet G., *Systématique de la langue française*, Paris, Klincksieck, 1981.

Molho M., « Duel et possessifs en florentin du '500 » », in *Chroniques italiennes*, 11-12, Université de la Sorbonne-Nouvelle, Paris, 1987, p. 62-87.

Neveu F., *Dictionnaire des sciences du langage*, Paris, Armand Colin, 2004.

Rocchetti A., « Les pluriels doubles de l'italien: une interférence de la sémantique et de la morphologie du nom », in *Chroniques italiennes*, 11-12, Université de la Sorbonne-Nouvelle, Paris, 1987, p. 47-62.

Rohlfs G., *Grammatica storica della lingua italiana e dei suoi dialetti*, Torino, Piccola Biblioteca Einaudi, vol. II, 1968.

Timoc-Bardy, R., *Nom et verbe dans la langue roumaine. Essais de psychosystématique dans la perspective romane*, Thèse, Université de Paris III, 1999.

Timoc-Bardy R., « Pluralité et catégorisation », in *Faits de Langues*, 14 (La catégorisation dans les langues), Paris, Ophrys, 2000, p. 207-216.

Timoc-Bardy R., « Système vocalique et sémiologie finale du nombre en roumain », in *Studia Universitatis Babeș-Bolyai, Philologia*, LIV, 3, 2009, p. 205-223.

Toussaint, M., « Étude roumaine à verser à la non-arbitrarité du signe », in *Revue roumaine de linguistique – Cahiers de linguistique théorique et appliquée*, t. XX, n° 6, 1975, p. 741-746.

Windisch R., *Genusprobleme im Romanischen. Das Neutrum im Rumänischen*, in *Tübinger Beiträge zur Linguistik*, 31, Tübingen, 1973.

